
Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis The Knowing of Sciences of Hadith

Hâkim en-Nisaburi (V. 405 H.)

Daru'l- Ulumi'l- İlmiyye, Beyrut, İI. Baskı 1977, 340 sayfa

Tahkik Eden: Es-Seyyid Mu'zam Huseyn

Tanıtın: Ahmet ÖZDEMİR*

Herhangi bir ilmin sağlıklı bir şekilde anlaşılması, ancak o ilme ait sağlam ve uygun bir usul veyahut bugünün ifadesi ile iyi bir metodolojinin varlığına bağlıdır. Zira usulsüz vuslat mümkün değildir. Usul ve yöntem olmadan hedefe varmak mümkün değildir. Bugün temel İslam bilimlerinde tartışılan birçok problemin kaynağına bakıldığında, problemin genellikle usul ve metodoloji sorunu olduğu görülecektir. Bu bağlamda âlimlerimiz, daha ilk dönemlerden itibaren kitaplar da dağınık olarak bulunan usul konularını derleyip bir araya getirmişlerdir. Hem fıkıh hem de hadis alanında sayılan ilk usul kitabı imam Şafii'ye (v. 204 h.) ait olan *er-Risale* adlı eserdir. Bunda uzun bir zaman sonra, yaklaşık hicri dördüncü asırda, hadis ilimlerinde yenive müstakil bir usul kitabı ancak yazılmıştır. İşte bu kitap tanıtımında hicri dördüncü asırda hadis usulü sahasında yazılmış önemli bir eserden söz edilecektir. O eser de ünlü muhaddis Hâkim en-Nisaburi'nin eseri, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*'tir.

Hicri 321 yılında Nişabur'da doğan Hâkim en-Nisaburi, bu beldede kadılık yapmasından ötürükendisine Hâkim lakabı verilmiştir. Küçük yaşlarda hadis ilmini tahsil etmiş, dokuz yaşlarında İbn Hibban'dan (v.354 h.) dersler almasının yanı sıra Horasan, Maverâunnehir ve Irak bölgelerinde hadis ilmi tahsil etmiştir. Dahası, sadece Nişabur'da bin kişiden hadis dinlediği söylenmektedir. Bununla beraber Hâkim en-Nisaburi'nin hocalarının sayısının iki bini geçtiğinden söz edilmektedir. Hâkim, Irak'ta özellikle Rey ve Bağdat şehirlerinde hadis imla sohbetlerini düzenlemiş ve birçok meşhur öğrenci kendisinden dersler almıştır. Darekutnî (v.385 h.) hocası olmasına rağmen kendisinden hadis dinlemiştir. Kaynaklar Hâkimin güçlü bir hadis hafızı olduğunu da belirtmektedir. İbn Hacer (v.852 h.), Hâkimin büyük bir âlim olduğunu, ancak ömrünün son dönemlerinde hafızasının biraz zayıfladığına dair rivayetlerin olduğunu belirtmektedir. Hâkimin en büyük eseri, *el-Müstedrek 'ala Sahihaynıdır*. Müellifimiz, bu eserini hayatın son döneminde kaleme almıştır. Ancak eseri gözden geçirme imkânı bulamadan vefat etmiştir. Ayrıca Hâkim en-Nisaburi hayat hikâyesinin yazıldığı eserlerde Şiiilik

* Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı A.B.D.
ahmetozdemir73@hotmail.com

ile itham edilmiştir. Ancak Taceddin es-Süpkî (v. 771 h.) bu sorulara uzun uzadıya cevaplar vermiş ve bu iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir. *el-Mustedrek ala's-Sahihayn, Marifetuulumi'l-Hadis* (burada tanıttığımız eser), *Kitabu'l-İklil, -el-Madhal, Sualatu'l-Hakim li'd-Darekutni ve el-Fevaid* eserlerinden bazılarıdır.

Hâkim en-Nisaburi'nin *Marifetuulumi'l-Hadis* adlı eseri, Ramehurmizi'nin (v.360 h.) *el-Muhaddisu'l-Fasil Beyne er-Ravi ve'l-Va'i* adlı eserinin ardından hadis usulü alanında yazılmış ikinci eserdir. Bu eser hadis usulü sahasında kendi dönemine kadar yazılmış en kapsamlı eserdir. Hadis usulü konularını *Ulumi'l-Hadis* ifadesi ile ilk defa bir başlık altında toplayan ve yazdığı eserinde bu ismi kullanan kişi de muhtemelen Hâkim en-Nisaburi'dir.

Müellifimiz, eserinin yazılış amacını kitabın mukaddime kısmında belirtmiştir. İnsanların sünnet ilimleri hakkında bilgisizce konuşmalarını önlemek, bidat ve hurafelere dalmalarına engel olmak ve hadis sahasında çalışacak talebelerin işine yarayacak, muhtasar bir eser yazmak istediğini ifade etmiştir (s.35). Anlaşılan Hâkim en-Nisaburi kendi dönemindeki insanların, hadis ilimlerine karşı ilgisiz olmalarından rahatsız olmuş ve bu meseleyi çözmek için de bu eseri yazmaya karar vermiştir. Ayrıca müellifin dile getirdiği ve rahatsızlık duyduğu diğer bir mesele de insanların dinin aslından, yani kitap ve sünnetten, uzaklaşıp bidat ve hurafelere dalmalarıdır. Demek ki insanların Kuran ve Sünnete yönelmeleri ve her şeyden önce bu iki kaynağı anlamaları için sağlam bir usule, metodolojiye ihtiyaçları vardır. İnsanları Kuran ve Sünnet etrafında toplamak için bir hadis usulü kitabını yazmakla işe başlayan müellifimiz, incelediği hadissusulü konularını senetleri ile beraber zikrederek kendi eserini oluşturmuştur. Yine bu çalışmasında hadis yazımında gerekli hassasiyeti göstermeden hadis yazmaya kalkışan hadis talebelerine rehberlik etmek istemiştir.

Müellifimiz, *Marifetu Ulumi'l-Hadis'in* mukaddime kısmında, hadis ehlinde ve hadis ile meşgul olmanın faziletinden uzun uzadıya söz etmiş ve ardından da bu konudaki hadisleri zikretmiştir (s. 35-40). Hâkim, hadis usulü ile ilgili her konuyu *nev'* (tür, kısım, bölüm) diye başlamış ve bu eserinde hadis usulünün tam elli iki *nev'*nden söz etmiştir (s. 340). Bu yönü ile kendisinden önceki meşhur hadis usulü yazarı olan Ramehurmiziden ayrılmaktadır. Ramehurmizi eserinde konuları “bab” başlıkları altında işlemişken Hâkim, kendisinden sonraki usulcülerini de etkileyecek şekilde, konuları birinci *nev'*, ikinci *nev'* şeklinde işlemektedir.

İlk *nev'* yani hadis usulünün ilk konusu, türü veyahut bölümü diyebileceğimiz kısmı, âli isnâdın tanımına tahsis edilmiştir (s. 40). النوع الأول من هذه العلوم معرفة عالي الإسناد

En son *nevi'* ise, arz, sema ve kitabet gibi hadis öğrenim yollarına ayrılmıştır (s. 340). Hâkim en-Nisaburi kitabının başlıklarını konuyu yansıtabilecek şekilde koymuştur. Örneğin; “muhaddislerin isimlerinin bilinmesi, muhaddislerin belde-

lerinin bilinmesi, Hz. Peygamberin sünnetlerinin bilinmesi” vb. Daha sonra senet, rical ilmi, hadis rivayet adabı gibi meseleleri uzun uzadıya ele almıştır. Konu hakkında kendinden önceki âlimlerin görüşlerini mutlaka zikretmiştir. Hâkim en-Nisaburi genellikle konu ile ilgili kendi kişisel görüşünü, bölümün sonunda قال الحاكم diyerek açıklamaya girişmiştir. Ayrıca eserinde Abdullah lakabını da kullandığı olmuştur (s. 35).

Hadis usulü konularının tam olarak şekillenmediği bir dönemde yazılmış olması hasebiyle birtakım usul meselelerine yer verilmemiştir. Çalışması, belli usul konularına değinmediği için düzenli olmamakla eleştirilmiştir. Ancak müellif, ele almadığı konuları daha sonra telif ettiği *el-Madhal İla’s-Sahih* adlı eserinde ele almıştır.

Müellifimiz, usul konularının içerisinde yer almayan bazı konuları da birer bölüm olarak kabul etmiştir. Örneğin Hz. Peygamberin gazveleri: معرفة مغاري رسول الله صلى الله عليه وسلم ve çeşitli itikadi fırkaların değerlendirilmesi birer nev’ olarak kullanılmıştır (Bkz. 32 ve 48. bölümler).

هذا النوع من هذا العلم معرفة مذاهب المحدثين : قال مالك بن أنس رحمه الله : ولا يؤخذ العلم من صاحب هوى يدعو الناس إلى هواه وقال يحيى بن معين : كان محمد بن مناذر [الشاعر] زندقيا يخرج إلى البطحاء فيصطاد العقارب ثم يرسلها على المسلمين في المسجد الحرام وقال : وكان إبراهيم بن أبي يحيى جهميا قدريا

Hâkim Nisaburi, hadisleri *sahih ve sakim* tarzında iki kısma ayırmaktadır. Konuyu şu başlık altında izah etmektedir: النوع التاسع عشر : معرفة الصحيح والسقيم

Hâkime göre sahih bir hadisin taşınması gereken nitelikler şunlardır: Hz. Peygamber’den meçhul olmayan bir sahabenin rivayet etmesi, sahabeden de iki adil kişinin rivayet etmesi, daha sonra muhaddislere gelene kadar bu şekilde devam etmesi (19. bölüm, s. 106). Yani hadisin sahih olması için senetteki ravi sayısının ikiden az olmaması gerekir. Ancak müellifin bu tanımı, özellikle hadisin her dönemde en az iki kişi tarafından rivayet edilmesi şartı, sonraki dönemlerde tartışılmış ve genel kabul görmemiştir. Çünkü sadece bir ravi tarafından rivayet edilen fert veya garip dediğimiz birçok hadis mevcuttur. Hâkime göre bir hadisin sıhhati sadece senedin sahih oluşu ile bilinmez. Senedi sağlam olup ravileri cerh edilmemesine rağmen birçok hadis sahih eserlerde yer almamıştır. Yani senedi sağlam olmasına rağmen hadisin metni muallel ya da problemlili olabilir. Bu da hadisin zayıf olmasına neden olan amillerdendir. Müellifimize göre, muhaddislerin hadisleri çokça tekrar etmeleri, bol bol müzakere etmeleri ve hadislerin illetinin olup olmadığını kavramaları gerekmektedir. Zira bir hadis, senet itibariyle kusurlu gözükmez ancak bu hadisin gizli, zahiren gözükmeyen bir kusuru olabilir. Bunu anlamların tek yolu ince bir kavrayışa sahip olmak, birçok hadisi ezberleyip muhafaza etmekten geçer. Şayet senedi sağlam olan bir hadis *Sahihayn’da* yer almıyorsa o rivayetin mutlaka iyice tetkik edilmesi gerekir, muhtemelen gizli bir kusuru vardır (19. bölüm, s. 106).

Müellifimiz, *fıkhul-hadisi* bir nevi olarak saymaktadır. Bütün meşhur ulema ve fakihlerin bu konuda ehil olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca *marifetu'l-efrad* kısmında ise şunları izah eder: Bunlar sadece belli bir bölgenin, bir sahabe kanalı ile teferrüt ettiği hadislerdir. Örneğin sadece Medine'de yaygınlık kazanmış olan fert bir hadise, ya da sadece Horasan bölgesi veya Şam'da meşhur olmuş rivayetlere de yer vermektedir (25. bölüm, s. 156). Hadisleri, sadece bir ravinin teferrüt ettiği hadisler veya bir bölgenin diğer bir bölgeden farklı olarak teferrüt ettiği hadisler tarzında bölümlere ayırmıştır.

Hâkimen-Nisaburi, *marifetu ahbarin la mu'aredelehu* başlığı altında aslında muhkem hadisleri anlatır. Ancak bu kavramı kullanmaz. Birbirleri ile çelişmeyen hadisler demekle yetinir. Bu hadislere verdiği örneklerden biri de şudur: لا يقبل الله لا صلاة بغير طهور ولا صدقة من غلول (s. 195).

Müellif, *معرفة زيادة ألفاظ فقهية* bölümünde sıkı ravilerin teferrüt ettiği ziyadele-re değinmiştir. Ancak konu başlığını *marifetu ziyadeti elfaz-i fikhiyye* olarak belirlemiştir (s. 197). Daha sonra usul kaynaklarında *Ziyadetu's-Sıkkat* diye geçmiştir.

Hâkimen-Nisaburi, *معرفة الصحابة والتابعين لكل منهم إلا راو واحد* başlığı altında sahabe ve tabilerden sadece kendilerine bir tek ravinin rivayette bulunduğu kişilerden söz etmektedir. Bir nevi kimlerden fert hadislerin rivayet edildiğinden söz etmektedir. Bu konunun hemen ardından da sahabelerin ve tabiilerin kabilelerinin bilinmesinden söz etmektedir. Çünkü senet zincirinde bulunan sahabe ve tabiinin bilinmesi çok önemlidir. Özellikle kimlerin sahabe olduğu, sahabenin hadis usulü literatüründe "udul" sayılması çok önemlidir. Zira sahabe bizler ile Hz. Peygamber arasında bir nevi köprü vazifesi görmektedir. Bizler Hz. Peygamberin sünnetini ancak sahabe nesli vasıtası ile öğrenmekteyiz.

Müellife göre *أحبوا العرب لثلاث لأنني عربي والقرآن عربي وكلام أهل الجنة عربي* rivayeti, mütevatir bir hadistir (s.234). Hâlbuki bu hadis hakkında çok farklı görüşler de mevcuttur. Hatta bu hadisin mevzu olduğu dahi söylenmektedir.

Müellifimiz, muhaddislerin yaşları, doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili bölümde sahabeden, tabiiden ve tebei tabiiden birçok kişinin doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu tarihler hakkında bir ihtilaf varsa onlardan söz etmektedir (s. 256-268).

Ayrıca Hâkim en-Nisaburi, Hz. Peygamber'in Fil yılında doğduğuna ve nübüvvetin kendisine kırk yaşında iken geldiği konusunda ihtilafın olmadığı, ancak Hz. Peygamber'in nübüvvetten sonra Mekke'de ne kadar kaldığı; beş, on, on iki, on üç yıl hususunda ihtilafın olduğunu belirtmektedir (s. 281).

Hadis usulü sahasında yazılan ilk eser, Ramehurmiziye ait olan *el-Muhaddisu'l-Fasil Beyne er-Ravi ve'l-Va'i* olmasına rağmen, hadis usulünün en önemli kurucularından birisi Hâkim en-Nisaburi olarak kabul edilmektedir. Hâkim en-Nisaburi bu eseri ile daha sonra gelen muhaddisleri büyük ölçüde etkilemiştir. Hâkim en-

Nisaburi'den sonra bu alandaki ikinci önemli isim İbnu's-Salah'tır. Ancak İbnu's-Salah kendisinden çok etkilenmiştir. Zaten İbnu's-Salahın hadis usulü sahasında yazmış olduğu meşhur eseri olan "*Mukaddimesi*"nin diğer bir ismi de el-Hâkimin eserinki ile aynıdır. Yani *Marifetu Ulumi'l-Hadistir*. İbnu's-Salah usul konularında kendinden sonra gelenleri etkilediği gibi kendisi de el-Hâkim'den etkilenmiştir. Mukaddime'nin birçok yerinde el-Hâkim'in görüşlerine müracaat edilmiştir.

Marifetu Ulumi'l-Hadis'te on tane nev' (konu başlığı) İbnu's-Salah'ın *Mukaddimesinde* bağımsız olarak bulunmayıp başka başlıklar altında zikredilmiştir. Örneğin: Hadisin müzakere edilmesi, hadisin fıkımın bilinmesi ve sahabe'nin evlatlarının bilinmesi bunlardan birkaçıdır.

- معرفة أولاد الصحابة - معرفة فقه الحديث - معرفة مذاكرة الحديث والتميز بها

İbnu's-Salah da Mukaddime'de *muttasıl hadis*, *merfu hadis*, *maktu hadis*, *münker hadis*, *muzdarip hadis* ve *maklub hadis* gibi nevilere el-Hâkim'den teferüt etmiştir. Hâkim kendi eserinde bu hadis türlerine temas etmemesine rağmen İbnu's-Salah yazmış olduğu mukaddimesinde bu konuları işlemiştir. Hâkim eserinde hadisleri, *sahih* ve *sakim* şeklinde ikiye ayırır. Ancak İbnu's-Salah hadisleri *sahih*, *zayıf* ve *hasen* tarzında üç kısma ayırmıştır.

El-Hâkim'in zikrettiği bazı hadis nev'leri, hadis usulü çerçevesinde değil de adap eserlerinde konu olarak zikredilebilir. Örneğin: *Muhaddis ve Talibin hadis rivayet adabı* ve *Oğulların babalardan rivayette bulunması* gibi konular bunlardan bazılarıdır.

İbn Hacer, Hâkimin eserinin tertip bakımından mükemmel sayılmayacağını söylerken; İbn Haldun ve Tahir el-Cezairi ise eserin değeri ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır. Özellikle el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar* adlı eserinde Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis'ten çok etkilenmiştir. Kendisi bu eserden bolca alıntı yapmakta, bazen de kitaba işaret edinmekle de yetinir.

Seyyid Muazzam Hüseyin, Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis'in sekiz nüshasını karşılaştırarak 1935 yılında Haydarabat'ta yayınlamıştır. Daha sonra bu eserin birçok nüshası yayınlanmıştır. Abdullah b. Süleym b. Selame es-Saidi, *Menhecu'l-Hâkim en-Nisaburi ve Kitabihî Marifeti Ulumi'l-Hadis* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Hadis usulü sahasındaki eserlerin birçoğunun, el-Hâkim'in *Marifetu Ulumu'l-Hadis* ve İbnu's-Salah'ın *Mukaddime* adlı eserlerine dayandıklarını söyleyebiliriz.